

УДК 130.26

**ОСОБИСТІСНЕ ТА КОЛЕКТИВНЕ У
САМОСТВЕРДЖЕННІ ЛЮДИНИ**

О.Б. Фельдман, кандидат філософських наук, докторант
кафедри філософії ХНПУ імені Г.С. Сковороди

*Стаття присвячена дослідженню проблеми співвідношення
особистісного та колективного у контексті творчого доробку
відомого представника філософії персоналізму М. Бердяєва.*

Розглядається поняття альтруїзму, що користується широким попитом у сучасному суспільствознавстві. Доводиться, що ідеї М. Бердяєва про альтруїзм, свободу, особистість, творчість, взаємозв'язок індивідуального і загального поглиблюють та розширюють змістовне наповнення поняття альтруїзму.

***Ключові слова:** особистісне, колективне, альтруїзм, егоїзм, особистість, творчість, свобода, любов, творча мораль, космос.*

Міркування над вічними проблемами добра і зла, сенсом життя, призначенням людини у сучасних соціокультурних умовах приводить до усвідомлення того, що дух часу у парадоксальний спосіб виступає також і носієм бездуховності. В мобільному та активному всесвітньому суспільстві, де ущільнюється простір і час, все збільшується ризик того, що атомарний індивідуалізм і тотальний колективізм здатні перетворити людину на маленьку істоту непомітну у Всесвіті. Пошук способів подолати сучасну кризу людського буття з притаманними їй бездуховністю та егоїзмом, сприяти утвердженню альтруїстичних відносин як основи забезпечення сталого розвитку суспільства, обумовлюють звернення до проблеми взаємодії особистісного та колективного, одиничного та спільного, індивіда й суспільства, особистості й держави в контексті персоналістичного осмислення особливостей людського буття. Персоналізм надає перевагу свободним і творчо орієнтованим особистостям.

Проблема співвідношення особистісного та колективного у контексті творчого доробку відомого представника філософії персоналізму М. Бердяєва стане предметом розгляду статті. Творчість М. Бердяєва з кінця 90-х рр. минулого століття стала об'єктом дослідження українських філософів, як-от: А. Бичко, І. Бичко, О. Гомілко, С. Кримський, В. Лях, М. Попович, С. Пролесєв, В. Табачковський, Т. Суходуб, В. Шамрай та ін.

Поняттю альтруїзму, що користується широким попитом у сучасному суспільствознавстві, притаманні різні змістовні наповнення. Альтруїзм як духовна форма культурі усвідомлює себе через Інше, що здобувається як усередині себе, так й зовні. Термін «альтруїзм», що, як

відомо, був запропонований засновником філософського позитивізму О. Контом, від самого початку формувався як відкритий, тобто такий, що латентно передбачає можливості його дискурсивного опрацювання. Відтак в теорії альтруїзму філософія руських мислителів к. XIX – першої половини XX може бути достатньо плодотворно артикульована з урахуванням напрацювань сучасного людинознавства. Ідеї М. Бердяєва про свободу, особистість, творчість, взаємозв'язок індивідуального і загального, особистісного та колективного набувають особливої значущості в контексті сучасних соціокультурних реалій.

Зазначимо, М. Бердяєв не був філософом академічного типу, в його філософії немає строго логічних обґрунтувань і доказів, за що його часто звинувачували в суб'єктивізмі. Особливість його способу філософствування над проблемою альтруїзму в тому, що воно пов'язане з внутрішнім досвідом мислителя, пропущено через особисті почуття і переживання, виражене в афористичній формі. Отже, філософські погляди Бердяєва на альтруїзм не утворюють собою закінченої системи з розробленим понятійним апаратом. Проте у ситуації моральної кризи, як слушно підкреслює М. Попович, його «трагічне й есхатологічне бачення відкриває горизонти активної боротьби зі злом» [4, с. 74], а С. Кримський підкреслює «віртуозну техніку парадоксального мислення» [3, с. 7] філософа. Тому звернення до філософських рефлексій М. Бердяєва щодо альтруїзму у праці «Смисл творчості» дозволяє ніби то заново, після багатьох років «забуття» (роботи філософа в СРСР не друкувалися), відновити певні втрачені смисли та залучити їх до сучасного дослідження підвалин альтруїзму.

Згадана книга була закінчена Миколою Олександровичем у лютому 1914 р. та надрукована у 1916 р. Напередодні, взимку 1912-1913 рр., М. Бердяєв разом з дружиною їздив до Італії і привіз звідти задум і перші сторінки цієї книги. В цій роботі, як і в попередніх, філософ ставить в центр своєї філософії свободу особистості, проте звільнення людини

пов'язує з активною жертвовною творчістю, яка усвідомлюється не як власна доля, а як трагедія світу. У вступі до роботи М. Бердяєв у звичному для себе експресивному стилі пише: «Дух людський – у полоні. Полон цей я називаю «світом», світовою даністю, необхідністю» [2, с. 254]. «Творчий акт завжди є визволення й подолання... Жах, біль, розслабленість, гибель мають бути переможені творчістю... жертвовність творчості не є загибель і жах. Сама жертвовність – активна, а не пасивна. Особиста трагедія, криза, доля переживаються як трагедія, криза, доля світова. У цьому – шлях. Виняткова турбота про особистий порятунок і страх особистої загибелі – потворно егоїстичні. Виняткова заглибленість в кризу особистої творчості і страх власного безсилля – потворно самолюбні. Егоїстичне і самолюбне занурення в себе означає болочу розірваність людини і світу» [2, с. 255]. Як бачимо, філософ оцінює занурення в себе, виняткову турботу про особистий порятунок як егоїстичні та самолюбні. Далі М. Бердяєв пише: «Тільки звільнення людини від себе приводить людину в себе. Шлях творчий – жертвовний і пасивний, але він завжди є звільнення від всякої пригніченості. Бо жертвовне страждання творчості ніколи не є пригніченість. Всяка пригніченість є відірваність людини від справжнього світу, втрата мікрокосмічності, полон у «світу», рабство у даності і необхідності. Природа всякого песимізму і скептицизму – егоїстична і самолюбна. Сумнів у творчій силі людини завжди є самолюбива рефлексія і хворобливе ячество. Смиренність і скромність, що сумнівається там, де потрібна смілива впевненість і рішучість, завжди є замасковане метафізичне самолюбство, оглядка, що рефлексує, та егоїстична відокремленість, породження страху і жаху [2, с. 256]. Отже, принцип побудови філософії М. Бердяєв пов'язує із творчістю, персональним духовним досвідом, виявленням глибин особистісного досвіду, що усвідомлений мислителем як єдиний шлях до вселенського, «космічного» універсалізму.

Звертаючи увагу на розміркування М. Бердяєва над проблемою творчості, можна побачити, що вона дійсно у філософа невідривна від

свободи. Лише вільний творить. З необхідності може народжуватися лише еволюція, а творчість народжується лише зі свободи. «Коли ми говоримо на нашій недосконалій людській мові про творчість з нічого, то ми говоримо про творчість з свободи», – пише філософ [2, с. 368].

Однак, на думку М. Бердяєва, «альтруїзм глибоко протилежний всякій творчості, він намагається створити моральну затримку творчості. Моралі альтруїзму протилежна мораль творчого підвищення якості життя. Утилітарно-альтруїстична мораль не допускає сходження людини, занадто великого підвищення якостей і цінностей індивідуальності, як гріха проти «інших». Вона вимагає рівняння якостей в кількостях. Це – мораль механічного рівності, знеособлення та знецінення, мораль площинна» [2, с. 474, 475]. М. Бердяєв вважає, що моральне завдання кожної людини є неповторним, індивідуальним. І тому «завдання моральної оцінки є завдання інтуїтивного проникнення в таємницю індивідуальності, а не кількісної моральної механіки» [2, с. 476].

Слід зауважити, мислитель висловлює негативне ставлення до позитивізму, «філософії всеєдності», наполягає на «вторинності», «периферійності» соціальних процесів. Як персоналіст М. Бердяєв стверджує, що не особистість є частиною суспільств, а суспільства є частиною особистості. Відтак філософ заперечує існування колективних духовних сутностей, їх реальність. Парадоксальність поглядів М. Бердяєва на соціальні спільноти полягає в тому, що, як слушно вказує В. Табачковський, негативізму (аж до ворожості) щодо «родового» не уникає навіть сім'я – риси родинної подібності сприймаються як такі, що суперечать достоїнству людської особистості», філософ страждає від нелюбові до «схожості облич, схожості дітей, братів і сестер» [5, с. 45]. М. Бердяєєв писав: «Мені ні про що не промовляло «материнське лоно», ані власної матері, ні матері-землі» [1, с. 15]. Мислитель «спростовував» через свою наче б то принципову безособовість будь-які різновиди людських спільнот (деякі друзі називали його «ворогом роду людського»).

Дійсно, індивідуалізм був притаманним філософу й в житті. Він, як зазначає М. Попович, не потребував дружби, не вимагав довірчих відносин, розради; не мав ні вчителів, ні учнів, – і не відчував самотності, не знав комплексу неповноцінності. Найближчою людиною залишалася дружина [4, с. 72]. Проте, геніальність філософії М. Бердяєва полягає у тому, що такий активний негативізм філософа щодо родового спрямовується насамперед проти недоліків колективістської ідеології, коли індивідуальність поглинається і відбувається пристосування до людини маси.

М. Бердяєв формує своє ставлення до співвідношення неповторно-особистісного та колективного (загального, родового) з екзистенційно-антропологічних позицій, виводить його з буття людини і через людину. Як було зазначено, М. Бердяєв критикує альтруїзм, називає його: «вчення буржуазно-демократичної моралі» (в термін «буржуазне» М. Бердяєв вкладає релігійно-метафізичний, а не соціально-класовий смисл), «мораль буржуазних цінностей», «мораль механічної рівності», ідеологія помилкової, механічної демократії, серединна спільність, «духовне плебейство», «неприємне самовдоволення людської обмеженості», «не знає індивідуальності, не знає космосу», порівнює з утилітаризмом. Філософ пише: «Альтруїзм тільки переносить буржуазні цінності з «я», на «ти», він завжди хоче для інших буржуазного благополуччя, а тим потайки хоче і для «я» скористатися буржуазним благополуччям» [2, с. 474]. І далі, на альтруїзмі «лежить печать духовного плебейства, це – ідеологія помилкової, механічної демократії. Цінність індивідуальності, що розкривається в християнстві у всій її інтимності і безміру, остаточно тоне і гине в альтруїстично-демократичній моралі» [2, с. 475].

Як бачимо, М. Бердяєв розглядає альтруїзм як деструктивну ідею, яка заважає творчому самоствердженню людини. Проте, завдання полягає не у тому, щоб заключити думки М. Бердяєва про альтруїзм у відомі мисленні схеми, а у тому, щоб розсунути існуючий горизонт змістовного наповнення цього поняття за рахунок продуктивних інтуїцій відомого

російського та українського (М. Бердяєв прожив 20 років в Україні) мислителя.

Хоча сам М. Бердяєв популярний зараз термін «соціокультурний» не вживав (термін вперше введений П. Сорокіним), він постійно протиставляє механічному об'єднанню людей органічний підхід. Ця ідея органічної солідарності людства, яка, до речі, була висловлена ще раніше Г. Спенсером та Е. Дюркгаймом, зберігає свою актуальність і в сучасному суспільствознавстві, щоправда, набувши в умовах глобалізації дещо інших рис.

Філософ критикуючи альтруїзм, приділяє велику увагу творчій моралі як моралі покликання, що «стверджує моральний сенс покликання, вона знає лише неповторні індивідуальні шляхи» [2, с. 475-476]. Отже, М. Бердяєв переконаний в тому, що мотивація до кооперації та солідарності, творчий порив до єднання – це духовний, а не матеріальний акт. Творча мораль індивідуальна і космічна, в ній творча енергія індивідуальності переливається в космос, і космос наповнює собою індивідуальність. У творчій моралі приватне переживається як світовий та світове як особисте. Для неї перестають бути цікавим банальні і елементарні питання про егоїзм та альтруїзм [2, с. 475]. Тут згадуються погляди Ф. Ніцше («найбільшого явища нової історії», за оцінкою М. Бердяєва), який також засуджував міщанський спосіб життя, лицемірність повсякденної моралі, стояв «по той бік добра і зла». Він, як й російський філософ, був прихильником аристократизму, заперечував соціал-демократичну ідеологію. Стосовно останніх міркувань М. Бердяєва слід зазначити, що вони містять вельми значний евристичний потенціал, бо дозволяють не протиставляти, а взаємопов'язати у процесі самоствердження людини індивідуальне та колективне, актуалізувати персональну творчу енергію людини на інтерсуб'єктивному рівні. Критика М. Бердяєвим як альтруїзму, так й егоїзму може стати світоглядно-методологічною основою для обґрунтованого виходу за межі розуміння першого феномену як позитивного, конструктивного, а другого – як

деструктивного, злостивого, негативного. Відповідно, виникає перспектива розвитку у суспільствознавстві ідеї творчого альтруїзму, котра, долаючи власні межі, на основі ствердження свободи та творчості особистості як ознаки повноцінності буття, ставши в рівень з часом, набуває оновленого гуманістичного змісту.

М. Бердяєв здійснює критику концепцій єдності земного соціуму як ідеї «земного раю». Як і руський релігійний мислитель – містик В. Солов'єв, вважав, що держава існує не для того щоб перетворити земне життя у рай, а для того, щоб завадити їй остаточно перетворитися в Ад. Тут можна погодитися із метафоричним висловлюванням С. Кримського, що М. Бердяєв передбачив світові війни, прихід до влади фашистів, який вважався малоімовірним, «й той «внутрішній Апокаліпсис» історії, той Страшний суд, який збувся не в «кінці часів», а в рамках ХХ століття у вигляді пандемії зла» [3, с. 6]. Він нібито вніс новий вимір у роботу так званих метафізичних «терез Іова», на яких руська гуманістична філософія «важила поступ історії величиною людських страждань» [3, с. 6]. М. Бердяєв довів, якщо сльоза дитини перекреслює ідею Раю, то концепція Ада перекреслює саму ідею Бога й людяності, бо ця ідея знаменує переніс садистської помсти людини на небо. Заперечення М. Бердяєвим ідеї Ада може стати стимулом до усвідомлення альтруїзму як загальнолюдського етичного принципу, ідеалу трансформації людських стосунків.

Отже, полемічні персоналістичні розміркування М. Бердяєва щодо альтруїзму мають плідний евристичний потенціал для пошуку взаємопереходів, що існують між особистісним та колективним у площині творчого самоствердження людини. Ідея співпричетності особистості подіям світової історії, усвідомлення себе мікрокосмом, що вбирає в себе весь світ, а відповідно несе відповідальність за все, що у ньому відбувається, може бути плідною як для розробки філософії планетарного альтруїзму, так і для розуміння альтруїзму як творчої праці та самоствердження людини.

Література

1. Бердяев Н.А. Самопознание (Опыт философской автобиографии). – М. : Изд-во «Книга», 1991. – 448 с.
2. Бердяев М. А. Философия свободы. Смысл творчества. – М. : Издательство «Правда», 1989. – 607 с.
3. Крымский С. Б. Ценностно-смысловой универсум Н.А. Бердяева // Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства 10 російської філософії при Українському філософському фонді. Вип.1. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – С. 5-12.
4. Попович М. Путь индивидуального спасения // Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства 10 російської філософії при Українському філософському фонді. Вип.1. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – С. 72-74.
5. Табачковський В.Г. Філософія свободи та герменевтично-персоналістичне бачення історії (Латентне й рефлексивне у мисленневих експериментах М. Бердяєва // Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства 10 російської філософії при Українському філософському фонді. Вип.1. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – С. 41-52.

ЛИЧНОСТНОЕ И КОЛЛЕКТИВНОЕ В САМОУТВЕРЖДЕНИИ ЧЕЛОВЕКА

А.Б. Фельдман

Статья посвящена исследованию проблемы соотношения личностного и коллективного в контексте творчества известного представителя философии персонализма Н. Бердяева. Рассматривается понятие альтруизма, пользующееся широким спросом в современном обществоведении. Доказывается, что идеи Н. Бердяева об альтруизме, свободе, личности, творчестве, взаимосвязи индивидуального и общего углубляют и расширяют содержательное наполнение понятия альтруизма.

Ключевые слова: личностное, коллективное, альтруизм, эгоизм, личность, творчество, свобода, любовь, творческая мораль, космос.

PERSONAL AND COLLECTIVE IN SELF-AFFIRMATION OF MAN

O. Feldman

The problem of correlation of personality and collective in a context of creative work of the known representative of philosophy of personalism of M. Berdaev is examined in the article. To the concept of altruism, which has wide demand in modern social science, inherent different rich in content filling. Ideas of M. Berdaev about freedom, personality, creation, intercommunication of the individual and general is acquired

the special meaningfulness in the context of modern social and cultural realities. The philosophical looks of M. Berdaev to altruism do not form by itself the complete system with the worked out concept vehicle. M. Berdaev forms the attitude toward altruism from existential and anthropological stands, destroys its existence from a man and through a man. Berdaev asserts that not personality is a part of societies, but they are parts of personality, admits the secondaryness of social processes, denies the reality of collective spiritual essences. A creative moral is individual and cosmic. For her the questions of egoism and altruism are banal and uninteresting.

Key words: personality, collective, altruism, egoism, personality, creation, freedom, love, creative moral, space.